

УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА З КОМПОНЕНТОМ – *їд-* (*-їж-*)

Поповський А.М.

Юридична академія МВС України м. Дніпропетровськ

Споконвіку людство турбує проблема достатку харчових продуктів, які є життєдайним енергетичним запасом всякого живого організму. Таким для людини на зорі її існування постала їжа, а все їстівне мусило закарбуватися в слові всіх етносів земної планети. Тут маємо розмаїття лексичних одиниць, серед яких своєрідне місце посідають назви, пов'язані з процесом споживання, уподобання їжі, які згодом закріпились за носіями як прізвиська, а потім – прізвища. У сучасних лексикографічних працях (ЕСУМ II 325; РУС III 278; УЛВН 341; СУМ IV 258-61; ССУМ I 649-651; УЛВН : 149; Яценко I : 237 та ін.) висвітлено етимологію слова їсти, його словотвірний потенціал, семантичне багатство, синоніміку, фразеологічні утворення тощо, але цілісна характеристика українських антропонімів, пов'язаних із споживанням їжі, на жаль, залишилася поза увагою дослідників. Адже й вони організують певну систему й фіксують особливості українського менталітету, творять феномен національного духу за специфічними ознаками.

Безсумнівно, прізвиськові назви виникли в середовищі живого народного мовлення на основі загальноновживаних слів типу *борцюїд*, *дармоїд*, *кашоїд*, *м'ясоїд*, *ракоїд*, *салоїд* і т.п. Вони побутують: а) у живому мовленні, напр.: Спасибі за обід, що наївся *дармоїд* (Номис : 530). Тих *куркоїдів*, як жидів не живили (Номис : 79); б) у художній літературі : Його чули колись у цьому степу невиразні, як сама давнина, кімерійці, кобилодоїльці, *молокоїди* убогі, скіти жорстокі, савромати, аляни, готи, гуни, древні войовничі слов'яни (Чапленко : 5). А може, вони й про мене отак... *дармоїдка?*... зринула в голові підленька думка (Грицюк : 25). Слова, слова , слова. Я не любив спершу *буквоїдної* лінгвістики. Букви, букви і правила. Але я зрозумів, що слова мають свою душу і натхнення. Є у великих словах якась дійсна сила (Шаян : 19) . Дороші бунтували вперше. Півтора тижні тому чотири доби не виходили з сільради, вимагаючи побудувати знесені будівлі, віддати худобу і реманент, одне слово, повернути все майно, одібране у них у 1934 році. Вказували на портрети товаришів Сталіна, Ворошилова, Калініна, Петровського і кричали: "Люди! Отямтесь! Досить нам годувати паразитів! Це ж банда! Сіли грабіжники нам на шию і думають лише про себе! Шкуродери! *Дармоїди!* Перестаньмо оплачувати податки і вони загинуть! Будемо працювати лише на себе!"... (Шкварчук : 5). Тут попри традиційні словотвори з компонентом *-їд-* знаходимо й неологізм "*зайвоїди*" у поезії Олександра Зайвого:

Я – Зайвий, - та від того не зазнався
Про що й повідомляю зайвознавцям.

Хоч Олександр Зайвий не з еліти, -

З'явилися зайволюби й *зайвоїди*.

Не маю зла на журналіста Зуба,

Такі, як Зуб, їдять мене, бо люблять. (Зайвий : 3);

в) досить продуктивно цей компонент виступає як у традиційних, так і нових номінаціях у сучасній періодиці, наприклад: Після футбольного матчу збірної Росії та України мій знайомий довго обурювався колофутбольним московським гвалтом. Найдошкульніше допекло йому те, що українців називали "*салоїдами*" (Шарварок : 8), або: Перемогу Володимира Литвина не можна назвати тріумфом. 226 голосів "за" жорсткої політичної конкуренції можуть виявитися фатальними, оскільки в майбутньому досягти такого результату буде ще важче. Приклад *комуноїда* й екс-спікера Олександра Ткаченка - яскрава ілюстрація (Червак : 1). Давитиме виття криваво, *сироїдно* і різатиме страх, мов небуття вогонь (Чхан : 29).

Такі мовні одиниці знаходимо в науковій та навчальній літературі, як-от: *н`огт`ойїд* "панарицій" (Баденкова : 14), *коропоїд* (УРЕС , 11 : 207), *жемойдъ* "жерун, обжера" (ЕСУМ : 192). Селяни вважали: якщо на святого пророка розпочати навчальний процес, то дитина краще засвоюватиме науку, а відтак набереться ума-розуму. З цього приводу казали: "Пророк Наум наведе на ум".

Напередодні Наума батьки одвідували дячка (пізніше - вчителя) і зголошувалися про плату. Вона регулювалась умовою, визначеною звичаєвим правом: за науку сина чи дочки потрібно було забезпечити вчителя дровами на зиму, обдарувати салом чи ковбасами на різдвяні свята, допомагати в нагальних роботах під час жнив. Ввечері до "*кашоїда*" мав прийти хрещений батько з букварем. Посеред хати ставили діжу, застеляли її кожушком, і гість, взявши ножниці, підстригав хрещеника - " щоб добре в голову йшла наука (Скуратівський : 208).

Іноді вони формують заголовки статей: " Шлях між *людоїдами*" (Домчин : 8), назви збірників , напр.: "*Дармоїди*" (Логоза : 8) і т. п., або використовуються як псевдоніми, наприклад: *Мухойд* (Дей : 259) – псевд. О.А.Мочаловського, *Неїжмак* (Дей : 483) - псевд. М.Ф. Комарова.

Семантика розглядуваних загальнономовних лексем досить прозора: *м'ясоїд* - "той, хто любить м'ясо або харчується ним (на відміну від вегетаріанця)" (СУМ, IV : 839); *сироїд* - "людина, що вживає сире м'ясо як їжу"; "людоїд", "той, хто любить сир" (СУМ , IV :201); *сироїжко* - "той, хто любить їстівні гриби сироїжки " (СУМ , IV : 201) ; *салоїд* - "той, хто любить сало" , *малоїд* -"той, хто з'їдає мало їжі" , *довгоїд* - "той, хто любить, не поспішаючи, трапезувати" , *ненаїда* - " той, хто постійно хоче їсти чи не наїдається досита" ; *об`їда* – "той, хто об'їдається, переїдає"; *дармоїд* – "той, хто живе на чужий кошт, чужою працею" (ССУМ, 1 : 398); *кашоїд* - "дітлах, який мусив "чимало каші з'їсти, щоб опанувати наукою" (Скуратівський : 209), кашник "питаючийся кашей, подросток" (Яворницький : 348) і т.п. Тих же, хто не любив уживати якихось страв називали *неїжмак, неїжпаска, неїжхліб , неїжкаша* тощо.

Отже, в живомовній стихії українського народу побутували слова, які давали достатню характеристику індивідам щодо споживання певних страв ("*ракоїд*"), ознаки ситості ("*об`їд*"), харчових уподобань ("*крейдоїд, куроїд*") чи їх несприйняття (*неїжмак, неїжхліб*). Вони закріплюються за носіями як

прізвиська, а потім успадковуються за родинами як прізвища. Про це свідчать різноманітні фіксації українських пам'яток XV – XX ст.

Переважає більшість з них твориться за такою моделлю - іменник + -їд- (-їж-)з єднальними О, Е: *Догоїда* < довго їсти (Реєстр : 262), *Калоїд* (Реєстр : 278), *Короїд* (УРЕС : 206 ; АА : 14), *Кашиїда* (Довідник : 52), *Кресїда* < крейду їсти (Реєстр : 256), *Макоїд* (Редько : 149), *Малоїд* (Фаріон : 235), *Маслоїд* (АА : 20 ; Редько : 153), *Мосеїда* < Мосійова їда (Реєстр : 218), *Мукоїд* (Галич : 10), *Мукоїда* (ОН МВС України : 226), *Мухоїд* (Довідник : 90 ; АА : 26), *М'ясоїд* (Реєстр : 107, 306 ; Редько : 162; Січеславський край 11 : 2 ; АА : 30 ; Сіренко : 254 ; УРЕС, 11 : 567), *Ракоїд* (МУ : 36 ; УР, 2000, 17. 04), *Салоїд* (Редько : 195 ; АА : 34 ; Шартавська : 85), *Силоїд* (АА : 35), *Сироїд* (Редько : 199; ДПТНУ: 2002; ОН МВС України : 92 ; Гумецька : 6 ; АА: 36; УР, 2000 : 23.11), *Сероїд* (Січеславський край 1 : 8 0).

Менш поширені є моделі прислівник , займенник + єднальний О + -їд- : *Дармоїд* (Панцьо : 51 ; Митрополит Іларіон : 277), *Дармоїдка* (Грицюк : 23), *Самоїд* (Реєстр : 360) та артропонімічні словотвори: а) заперечна частка не + їж + іменник + флексія – а або суфікс –енк-о: *Неїжпапа* (АА : 10), *Неїжмак* (Мета : 4 ; Україна молода : 4), *Неїжкаша* (АА : 17), *Неїжхлібенко* (Реєстр : 445); б) НЕ + НА + -ЇД - А + суфікси - ЕНК – О, - ОВ-СЬК-ИЙ : *Ненаїда* (Реєстр : 383), *Ненаїденко* (Реєстр : 393), *Ненаїдовський* (Реєстр : 393); в) префікс ОБ + суфікс – ЧИК- : *Об'їдчик* (Гопинич ОА : 134); ПЕРЕ + ЇД + суфікс - ЕНК – о: *Переїденко* (Редько: 178; Літ. Україна: 4).

Література

Баденкова В.М. Народна медична лексика Бузько-Інгульського ареалу.- Автореф. кандидат. дис... Запоріжжя, 1999.

Галич Валентина . Антропонімія рукописної спадщини Олесья Гончара.- Рівне, 1995 .

Горпинич ОА - Горпинич В.О. Ономастика і апелятиви. - Дніпропетровськ, ДДУ, 1999.

Горпинич В.О. Прізвища Степової України. - Дніпропетровськ, ДДУ, 2000.

Грицюк Степан. Таємні рани провин. Повісті. - К.: "Котигорошко" ЛТД, 1994.

Гумецька – Лукія Гумецька. Незабутні імена української науки. Програма всеукраїнської наук. конф. 8 –9 лютого 2001 р. – Львів, 2001.

Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – XX ст.) - К.: Наукова думка, 1969.

Довідник Спілки письменників України. Адреси і телефони.-К.: Український письменник, 1994.

Домчин Василь. Шлях між людидами // Народний лікар України, 2000, квітень.

ДПТНУ - Дошка пошани "Они сражались за Родину" Таврійського національного університету ім. В.І.Вернадського, 2002 р.

ЕСУМ - Етимологічний словник української мови : В 7 т. - К.: Наукова думка, 1982-1985 рр.

- Зайвий* . Автопортрет // Січеславський край, 1999, № 4.
- Лагоза Віктор*. Дармоїди.- К.: Радянський письменник, 1962.
- Літ. Україна* – Літературна Україна, 1998, 19 березня.
- Мета*. Україномовна газета США.- Філадельфія, 1999, вересень-жовтень.
- Митрополит Іларіон* – Митрополит Мученик Арсеній Мацієвич. Історична монографія. - Вінніпег, 1964.
- МУ* – Міліція України. - К.; 1999 № 5-6.
- Номис М.* – Українські приказки, прислів'я, і таке інше. – К.: Либідь, 1993.
- ОН МВС України* – Освіта та наука МВС України: шлях у 10 років. - Дніпропетровськ, 2001.
- Панцьо С.Є.* Антропонімія Лемківщини.- Тернопіль, 1995.
- Реєстр* – Реєстр Війська Запорозького 1649р. - К.: Наукова думка, 1995.
- Редько Ю.К.* Довідник українських прізвищ. - К.: Радянська школа, 1968.
- РУС* - Русско-украинский словарь: В 3-х т. – К.: Глав. ред. УСЭ, 1981.
- Сіренко Володимир*. Ватчина. Роман. Машинопис. - Дніпропетровськ, 1990.
- Січеславський край, I* - Січеславський край, 1997, № 5, березень.
- Січеславський край, II* - Січеславський край, 1997, № 8, квітень.
- Скуратівський В.* Святий вченості// Українська мова. Зб. текстів для переказів на вступних екзаменах у загальноосвітніх закладах. Мацько Л.І., Мацько О.М., Караман С.О., Сидоренко О.М. та ін. – К.: Магістр – S, 1998.
- ССУМ* – Словник синонімів української мови: У 2-х т. – К.: Наукова думка, 2001.
- СУМ* - Словник української мови. В 11 т.д. К.: Наукова думка, 1970-1980.
- Україна молода*, 1995, 7 березня.
- УЛВН* – Українська літературна вимова і наголос. Словник – довідник. – К.: Наукова думка, 1973.
- УР* – Українське радіо, 2000, 17 квітня; 23 листопада.
- УРЕС* – Український Радянський Енциклопедичний словник. В 3-х т. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1966-1968.
- Фаріон Ірина*. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття. З етимологічним словником. - Львів: Літопис, 2001.
- Червак Богдан*. Канівська пастка// Українське слово, 2002, 30 травня-5 червня.
- Чапленко Василь*. Чорноморці, або кошовий Харко з усім товариством. – Нью-Йорк, 1957.
- Чхан Михайло*. Легенди про козаків. – Дніпропетровськ: Січ, 1991.
- Шарварок Олександр*. Сало- воно і в Москві сало// Літературна Україна, 1999, 11 листопада.
- Шартавська О.В.* Українські прізвища з негативним забарвленням. Дипломна робота. – Дніпропетровськ, ДДУ, 1997.
- Шаян Володимир*. Віра предків наших. – Гамільтон – Канада, 1987.
- Шкварчук Володимир*. Мужність нескорених// Бористен, 1997, №4, квітень.
- Яворницький Д.І.* Словник української мови. – Катеринослав: Слово, 1920.

Яценко І.Т. Морфемний аналіз. Словник – довідник: у 2-х т. – К.: Вища школа, 1981.

Поповський Анатолій Михайлович, доктор філологічних наук, професор.

Юридична академія МВС України, м. Дніпропетровськ.

Кафедра українознавства. Професор.

Адреса: вул. Фучика, 15/65, м. Дніпропетровськ - 27, Україна 49027

д.тел. 45-04-38, р.тел. 31-72-35